==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

ધી યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા

વિરુદ્ધ

ધી કોમર્શિયલ ટેક્સ ઓફિસર, પશ્ચિમ બંગાળ અને અન્ય (સંબંધિત અપીલ સાથે)

તા. ૧૯ ડિસેમ્બર ૧૯૫૫.

[એસ. આર. દાસ, કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ, વિવિયન બોઝ, ભગવતી, જગન્નાથદાસ અને બી. પી. સિંહા જે.જે.]

વેચાણવેરો–ભારત સરકારના ઉદ્યોગ અને પુરવઠા મંત્રાલયને શણના કાપડનું વેચાણ–વેચાણવેરો ભરવામાંથી મુક્ત છે કે કેમ–બેંગાલ ફાઈનાન્સ (સેલ્સ ટેક્સ) એક્ટ, ૧૯૪૧ (૧૯૪૧નો બંગાળ એક્ટ ૬), કલમ ૫(૨)(એ)(૩).

ન્યાયમૂર્તિઓ એસ. આર. દાસ, કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ, વિવિયન બોઝ, ભગવતી અને જગન્નાથદાસ અનુસાર, ન્યાયમૂર્તિ સિંહા અસંમત.–

૧૯૪૧ના બેંગાલ ફાઇનાન્સ (સેલ્સ ટેક્સ) એક્ટની કલમ ૫(૨)(એ)(૩) ની જોગવાઈઓ દ્વારા નિર્મિત કરમુક્તિનું ચુસ્ત અર્થઘટન થવું અનિવાર્ય છે અને તેમાં સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખિત વિભાગો સિવાયના અન્ય સરકારી વિભાગોને કરવામાં આવતા વેચાણ સુધી તેનો વિસ્તાર કરી શકાય નહીં.

ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝ, કે જે પાછળથી મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝ તરીકે પુનઃનામાંકિત કરવામાં આવેલ હતું, તે ભારત સરકારના ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અથવા ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય સમાન ન હતું, અને પરિણામે, મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝને કરવામાં આવેલ વેચાણ તે કલમ હેઠળ વેચાણવેરાની ચૂકવણીમાંથી મુક્ત નથી.

વેપાર અને વાણિજ્ય સહિતના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સતત વિસ્તરતી જતી પ્રવૃત્તિઓ ધરાવતા કલ્યાણકારી રાજ્યમાં, સરકારી વિભાગોને ઘણીવાર સુનિશ્ચિત પ્રવૃત્તિઓ પાર પાડવાની જવાબદારી સોંપવામાં આવે છે અને એક સામાન્ય વ્યક્તિ અથવા કંપની કરે તે જ રીતે બાહ્ય જગત સાથે વ્યવહાર કરવાની અને સોદાઓમાં પ્રવેશવાની સત્તા આપવામાં આવે છે, અને જે હેતુ માટે તેમની રચના કરવામાં આવી હોય તે માટે તેમને સ્વતંત્ર એકમો અથવા અર્ધ–કાનૂની સંસ્થાઓ તરીકે યોગ્ય રીતે ગણી શકાય છે.

પરિણામે, અપીલકર્તા મિલ્સ દ્વારા ભારત સરકારના મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝને કરવામાં આવેલ શણના કાપડનું વેચાણ આ કાયદા હેઠળ વેચાણવેરાની ચૂકવણીમાંથી મુક્ત ન હતું અને પશ્ચિમ બંગાળ

રાજ્ય તે કર વસૂલવા માટે હકદાર હતું.

ન્યાયમૂર્તિ સિંહા અનુસાર—જ્યાં, પ્રસ્તુત કેસની જેમ, કાયદાની ભાષા માત્ર વર્ણનાત્મક સ્વરૂપની હોય અને નિર્ણાયક સ્વરૂપની ન હોય, ત્યાં ધારાસભાના વાસ્તવિક આશયને પરિપૂર્ણ કરવા માટે ક્યારેક કાયદાની ભાષાનું સંશોધિત સ્વરૂપમાં અર્થઘટન કરવું પડે છે.

મિલર વિરુદ્ધ સાલોમન્સ ([૧૮૫૨] ૭ એક્સચેકર ૪૭૫), સંદર્ભ લેવામાં આવેલ.

કમિશનર્સ ઓફ ઇનલેન્ડ રેવન્યુ વિરુદ્ધ ફોરેસ્ટ ([૧૮૯૦] ૧૫ એ.સી. ૩૩૪), બિનલાગુ ઠેરવવામાં આવેલ.

કલમ ૫(૨)(એ)(૩) ની શરતો દર્શાવે છે કે નિર્મિત કરમુક્તિ અમુક ચોક્કસ નામથી વર્ણવવામાં આવેલ ભારત સરકારના ચોક્કસ કાર્ય સાથે જોડાયેલી છે.

તેથી જ્યાં સુધી કોઈ ચોક્કસ વિભાગ તે કાર્ય, અર્થાત્ ભારત સરકાર માટે શણના કાપડ સહિતની ચીજવસ્તુઓની ખરીદી કરવાનું કાર્ય બજાવતો રહે, ત્યાં સુધી નામકરણમાં ફેરફાર કોઈ મહત્ત્વ ધરાવતો નથી.

વિભાગનો ઇતિહાસ દર્શાવે છે કે મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રી એન્ડ સપ્લાય એ ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટનો સીધો વારસદાર વિભાગ છે અને કરારના સમયે તે ભારત સરકાર વતી તેનું કાર્ય બજાવી રહ્યો હતો, અને પરિણામે, તેને

કરવામાં આવેલ વેચાણ વેચાણવેરાની ચૂકવણીમાંથી મુક્ત હોવાનું ઠેરવવું જોઈએ.

સરકારનો કોઈ વિભાગ એ ન તો કુદરતી વ્યક્તિ છે કે ન તો કાનૂની વ્યક્તિ છે, પરંતુ તે સરકારના અનેક કાર્યો પૈકીનું એક કાર્ય છે, જે સર્વોચ્ચ સ્થાને વિભાગીય વડા ધરાવતી અધિકારીઓની શ્રેણીબદ્ધ વ્યવસ્થા હેઠળ સોંપાયેલું હોય છે.

દીવાની અપીલ અધિકારક્ષેત્ર: દીવાની અપીલ નં. અને ૧૦/૧૯૫૪.

કલકત્તા હાઇકોર્ટના સામાન્ય મૂળ દીવાની અધિકારક્ષેત્ર હેઠળ મેટર નંબર ૧૧૦/૧૯૫૦ માં થયેલા તારીખ ૬ ડિસેમ્બર ૧૯૫૧ ના હુકમમાંથી ઉદ્ભવતી અપીલ નંબર ૨૬/૧૯૫૨ માં સદર હાઇકોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા તારીખ ૯ જૂન ૧૯૫૨ ના ચુકાદા અને હુકમ સામેની અપીલ પર.

સી. કે. દફતરી, ભારતના સોલિસિટર-જનરલ, (તેમની સાથે આર. ગણપતિ ઐયર અને આર. એચ. ઢેબર) દીવાની અપીલ નંબર ૯/૧૯૫૪ માં અપીલકર્તા તરફથી તથા અપીલ નંબર ૧૦/૧૯૫૪ માં સામાવાળા નંબર ૩ તરફથી.

એસ. ચૌધરી, (તેમની સાથે એસ. એન. મુખર્જી, બી. એન. ઘોષ અને એ. કે. બોઝ) દીવાની અપીલ નંબર ૧૦/૧૯૫૪ માં અપીલકર્તા તરફથી.

એસ. એમ. બોઝ, પશ્ચિમ બંગાળના એડવોકેટ-જનરલ, (તેમની સાથે

બી. સેન અને પી. કે. બોઝ) બંને અપીલોમાં સામાવાળા નંબરો ૧ અને ૨ તરફથી.

૧૯૫૫. ડિસેમ્બર ૧૯. કોર્ટનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ એસ. આર. દાસ, કાર્યકારી મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ દ્વારા આપવામાં આવેલ.

એકસાથે સાંભળવામાં આવેલી ઉપરોક્ત અપીલોમાં અમારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલો એકમાત્ર પ્રશ્ન એ છે કે શું શ્રી ગણેશ જૂટ મિલ્સ લિમિટેડ (જે હવે પછી મિલ્સ તરીકે ઉલ્લેખિત છે) દ્વારા ભારત સરકારના ઉદ્યોગ અને પુરવઠા મંત્રાલયને કરવામાં આવેલા માલસામાનના અમુક વેચાણને મિલ્સના કરપાત્ર ટર્નઓવરમાંથી બાદ આપવું જોઈએ કે જેથી પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્યના કોમર્શિયલ ટેક્સ ઓફિસર દ્વારા માંગવામાં આવેલા વેચાણવેરામાંથી તે મુક્ત બને. સંબંધિત હકીકતો નીચે મુજબ જણાવવામાં આવી છે.

પહેલી સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૮ ના રોજ ભારત સરકારના કલકત્તા સ્થિત ઉદ્યોગ અને પુરવઠા મંત્રાલયે મિલ્સને તેમાં જણાવેલા જુદા જુદા ભાવોએ વિવિધ વિગતોવાળા મોટા જથ્થામાં શણના કાપડનો ભારત સરકારને પુરવઠો પૂરો પાડવા માટે નંબર કેલ/જે–૧/૨૦૦૧/૧૦૩ વાળો લેખિત પુષ્ટિકારક ઓર્ડર આપ્યો હતો. એવી શરત રાખવામાં આવી હતી કે આ કરાર અદ્યતન સુધારેલા ફોર્મ ડબલ્યુએસબી ૧૩૩ માં નિર્દિષ્ટ કરારની શરતો દ્વારા શાસિત થશે. તેમાં ખાસ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે ઓર્ડર કરેલો માલ ભારત સરકારની આંતરરાષ્ટ્રીય જવાબદારી પૂરી કરવા માટે જરૂરી હતો અને તેથી તેની સાથે

જોડેલી અનુસૂચિમાં આપેલા ડિલિવરીના કાર્યક્રમ મુજબ કરારનું પાલન કરવું આવશ્યક હતું. સંમત થયેલા ભાવો બંગાળ વેચાણવેરા સિવાયના હોવાનું જણાવવામાં આવ્યું હતું અને એવી શરત રાખવામાં આવી હતી કે જો આખરે એવું જણાય કે તે કરારના સંબંધમાં વેચાણવેરો ચૂકવવાપાત્ર છે, તો ભારત સરકાર પશ્ચિમ બંગાળ સરકારને વેચાણવેરાની સીધી ચૂકવણીની વ્યવસ્થા કરશે. ઉપરોક્ત કરાર અનુસાર, મિલ્સે સંમત થયેલા ભાવો મુજબ ગણતરી કરતાં કુલ રૂ. ૨,૧૦,૦૪૦ ની કિંમતનો માલ ભારત સરકારને પૂરો પાડ્યો હતો.

બીડન સ્ટ્રીટ, ડિસ્ટ્રિક્ટ ૨ ચાર્જના કોમર્શિયલ ટેક્સ ઓફિસરે દાવો કર્યો હતો કે ઉપરોક્ત વેચાણ મિલ્સના કરપાત્ર ટર્નઓવરમાં સામેલ કરવું જોઈએ અને તેના પર વેચાણવેરાની આકારણી થવી જોઈએ. બીજી તરફ, મિલ્સે બેંગાલ ફાઇનાન્સ (સેલ્સ ટેક્સ) એક્ટ, ૧૯૪૧ (૧૯૪૧નો બંગાળ એક્ટ ૪) ની કલમ ૫ હેઠળ કરમુક્તિનો દાવો કર્યો હતો. કલમ ૫ નો સંબંધિત ભાગ નીચે મુજબ હતો:–

> "૫. (૧) આ કાયદા હેઠળ વેપારી દ્વારા ચૂકવવાપાત્ર કર તેના કરપાત્ર ટર્નઓવર પર રૂપિયામાં પા આનાના દરે લાદવામાં આવશે;
>
> (૨) આ કાયદામાં "કરપાત્ર ટર્નઓવર" અભિવ્યક્તિનો અર્થ કોઈપણ સમયગાળા દરમિયાન વેપારીના કુલ ટર્નઓવરનો તે ભાગ થાય છે જે તેમાંથી નીચેની બાબતો બાદ કર્યા પછી બાકી રહે છે–
>
> (એ) તે સમયગાળા દરમિયાન નીચેના પરનું તેનું ટર્નઓવર–

(૧) ....

(૨) ....

(૩) ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ: ભારત સરકારના ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય, અને કોઈપણ રેલવે અથવા જળ પરિવહન વહીવટીતંત્રને કરવામાં આવતા વેચાણ;

(૪) ..... .

(૫) ..... .° ..... .

(૬) ..... .

(બી) .•.•••.••••••••••••• "

મિલ્સે વધુમાં એવી દલીલ કરી હતી કે જો કોઈ વેચાણવેરો ચૂકવવાપાત્ર હોય તો પણ તે ભારત સરકાર દ્વારા ચૂકવવાપાત્ર હતો અને તેમના દ્વારા નહીં. કોમર્શિયલ ટેક્સ ઓફિસરે આ બંને વાંધાઓ ફગાવી દીધા હતા અને તારીખ ૮ નવેમ્બર ૧૯૫૦ ના રોજ તેમણે ઉપરોક્ત કરાર હેઠળ ભારત સરકારને મિલ્સ દ્વારા પૂરા પાડવામાં આવેલા માલસામાનના સંબંધમાં મિલ્સ પર વેચાણવેરાની આકારણી કરી હતી અને રૂ. ૯,૪૦૧–૧૦–૬ ની રકમની માંગણી કરી હતી.

તારીખ ૬ ડિસેમ્બર ૧૯૫૦ ના રોજ મિલ્સે કલકત્તા ખાતેની હાઇકોર્ટ સમક્ષ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ એક અરજી દાખલ કરી હતી.

તે અરજીમાં મિલ્સે કોમર્શિયલ ટેક્સ ઓફિસર, પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય અને ધી યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયાને સામાવાળા તરીકે પક્ષકાર બનાવ્યા હતા. મિલ્સે સામાવાળાઓ સામે તારીખ ૮ નવેમ્બર ૧૯૫૦ ની માંગણી રદ કરવા અને/અથવા પાછી ખેંચવા અને/અથવા તેના પર અમલ કરવા કે અસર આપવાથી દૂર રહેવા તથા રૂ. ૯,૪૦૧–૧૦–૬ ની રકમ વસૂલ કરવાથી અટકાવવા માટે પરમાદેશની રિટની, તેમજ કોમર્શિયલ ટેક્સ ઓફિસર સમક્ષના રેકોર્ડ અને કાર્યવાહી રજૂ કરાવી તેને રદબાતલ ઠેરવવા માટે ઉત્પ્રક્ષણની રિટની અને અન્ય આનુષંગિક દાદ માટેની અરજ કરી હતી. તે જ દિવસે સામાવાળાઓ પર કારણદર્શક નોટિસ જારી કરવામાં આવી હતી કે અરજ કરવામાં આવેલ હુકમો શા માટે ન કરવા.

કોમર્શિયલ ટેક્સ ઓફિસરે કરમુક્તિના તેમના દાવાના સમર્થનમાં મિલ્સ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલોને રદિયો આપતું અને વેચાણવેરો બાકી હોવાનું તથા કાયદેસર રીતે તેની આકારણી અને માંગણી કરવામાં આવી હોવાનું સમર્થન કરતું વિરોધ સોગંદનામું દાખલ કર્યું હતું. ધી યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વતી વર્ક્સ, પ્રોડક્શન એન્ડ સપ્લાય મંત્રાલયના તત્કાલીન સંયુક્ત સચિવ એમ. પી. પાઇ દ્વારા સમર્થિત એક સોગંદનામું દાખલ કરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે ભારત સરકારનો ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય નામનો એક વિભાગ બીજા વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆત થતાં જ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૯ ના મહિનામાં અને બેંગાલ ફાઇનાન્સ (સેલ્સ ટેક્સ) એક્ટ, ૧૯૪૧ (૧૯૪૧નો બંગાળ એક્ટ ૬) ઘડાયો તે પહેલાં અસ્તિત્વમાં આવ્યો હતો. એવો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે તારીખ ૭

જાન્યુઆરી ૧૯૪૬ પહેલાં સદરહુ ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાયને બંગાળ સહિત ભારતના તમામ સ્થળોએથી માલસામાનની પ્રાપ્તિ કરવાની જવાબદારી સોંપવામાં આવી હતી અને તે યુનાઇટેડ કિંગડમ ખાતેના ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ તથા યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા ખાતેના ઇન્ડિયા સપ્લાય મિશનના કામનું પણ નિર્દેશન કરતો હતો. તેમાં વધુમાં ઉમેરવામાં આવ્યું હતું કે તારીખ ૩૧ ડિસેમ્બર ૧૯૪૫ ના ઠરાવ નંબર ૨૨૭/૪૫–પબ(સી) દ્વારા ગવર્નર–જનરલ ઇન કાઉન્સિલે હાલના ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય અને ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સિવિલ સપ્લાઇઝના સ્થાને તારીખ ૭ જાન્યુઆરી ૧૯૪૬ થી અમલમાં આવે તે રીતે ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝની રચનાની જાહેરાત કરી હતી. એવો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝની સત્તાઓ અને કાર્યો ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય જેવાં જ હતાં અને સદરહુ કાર્યોના સ્વરૂપમાં કોઈપણ પ્રકારનો ફેરફાર થયો ન હતો.

આ કારણદર્શક નોટિસની સુનાવણી ન્યાયમૂર્તિ બોઝ સમક્ષ આવી હતી, જેમણે એવો અભિપ્રાય લીધો હતો કે નવરચિત ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝને સરકાર માટે માલસામાન ખરીદવાનું એ જ કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું હતું જે ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાયને સોંપવામાં આવ્યું હતું તથા અમુક વધારાનાં કાર્યો સોંપાયાં હતાં અને પાછળથી તે નામ ફરીથી બદલીને મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રી એન્ડ સપ્લાય કરવામાં આવ્યું હતું. વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિએ નિર્દેશ કર્યો હતો કે ભારત સરકારના ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અને ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાયના હોદ્દામાં ફેરફાર થયો હોવા છતાં, ૧૯૪૯ માં સુધારા અધિનિયમ

(૧૯૪૯નો પશ્ચિમ બંગાળ એક્ટ ૧૦) દ્વારા કલમ ૫(૨)(એ)(૩) હેઠળ આપવામાં આવેલી કરમુક્તિ પાછી ખેંચી લેવામાં આવી ત્યાં સુધી કલમ ૫(૨)(એ)(૩) માં કોઈપણ પ્રકારે સુધારો કરવામાં આવ્યો ન હતો. વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિએ બેંગાલ ફાઇનાન્સ (સેલ્સ ટેક્સ) એક્ટ, ૧૯૪૧ માં કલમ ૫(૨)(એ)(૩) ના આવા ચાલુ રહેવાને એ હકીકતના સૂચક તરીકે ગણ્યું હોય તેવું જણાય છે કે પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્યના દૃષ્ટિકોણથી મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રી એન્ડ સપ્લાય એ તે કલમમાં નિર્દેશિત ભારત સરકારના ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અને ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય સમાન જ હતું. વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિએ તે અનુસાર ઠેરવ્યું હતું કે મિલ્સ કરમુક્તિના લાભ માટે હકદાર હતી અને પ્રશ્નગત પુરવઠાના સંબંધમાં વેચાણવેરો ચૂકવવા માટે જવાબદાર ન હતી. તેમણે તદનુસાર, તારીખ ૩ જાન્યુઆરી ૧૯૫૨ ના રોજ કારણદર્શક નોટિસ આખરી કરી હતી.

કોમર્શિયલ ટેક્સ ઓફિસર અને પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્યે ન્યાયમૂર્તિ બોઝના સદરહુ ચુકાદા અને હુકમ સામે અપીલ દાખલ કરી હતી. આ અપીલ ન્યાયમૂર્તિ કે. સી. દાસ ગુપ્તા અને ન્યાયમૂર્તિ પી. એન. મુખર્જીની બનેલી બેંચ સમક્ષ સુનાવણી માટે આવી હતી. અલગ પરંતુ સંમત ચુકાદાઓમાં બંને વિદ્વાન ન્યાયમૂર્તિઓએ અપીલની કાયદેસરતા અંગે મિલ્સ અને ધી યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા લેવાયેલા પ્રારંભિક વાંધાને નકારી કાઢ્યો હતો. ગુણદોષ પર તે બંનેએ ઠેરવ્યું હતું કે ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝ એ ભારત સરકારના ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અથવા ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય સમાન ન હતું. જૂના વિભાગોનું અસ્તિત્વ સમાપ્ત થઈ ગયું હતું અને આ વિભાગોના

અમુક કાર્યો તથા અમુક નવા કાર્યોનું સંયોજન કરતો એક નવો વિભાગ રચવામાં આવ્યો હતો અને તેથી, નવરચિત વિભાગને કરવામાં આવેલા વેચાણને કલમ ૫(૨)(એ)(૩) હેઠળ કરપાત્ર ટર્નઓવરમાંથી બાદ આપી શકાય નહીં. પરિણામે, અપીલ કોર્ટે ખર્ચ સહિત અપીલ મંજૂર કરી હતી, ન્યાયમૂર્તિ બોઝનો હુકમ રદ કર્યો હતો અને અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની મિલ્સની અરજી ફગાવી દીધી હતી. મિલ્સ તેમજ ધી યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા હવે હાઇકોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા યોગ્યતાના પ્રમાણપત્ર સાથે અમારી સમક્ષ અપીલમાં આવ્યા છે.

નેશનલ સીવિંગ થ્રેડ કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ જેમ્સ ચેડવિક એન્ડ બ્રધર્સ લિમિટેડ(૧) માં આ કોર્ટના નિર્ણયને ધ્યાને લેતાં, હાઇકોર્ટ સમક્ષની અપીલ ચલાવવાપાત્ર હોવા અંગેનો પ્રશ્ન અમારી સમક્ષ ઉઠાવવામાં આવ્યો નથી. આ અપીલો માત્ર ગુણદોષના આધારે જ લડવામાં આવી છે.

આ અપીલો તારીખ ૨૨ અને ૨૩ સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૫ ના રોજ આ કોર્ટ સમક્ષ સુનાવણી માટે આવી હતી. રેકોર્ડનું અવલોકન કર્યા પછી એવું જણાયું હતું કે પક્ષકારો વચ્ચેના વિવાદના વાસ્તવિક મુદ્દાનો નિર્ણય કરવા માટે કોર્ટને સમર્થ બનાવવા રેકોર્ડ પરની સામગ્રી પૂરતી ન હતી. તેથી અપીલો મુલતવી રાખવામાં આવી હતી અને પક્ષકારો દ્વારા પોતપોતાના આધારભૂત તથ્યો રજૂ કરતાં પૂરક સોગંદનામા દાખલ કરવા માટે નિર્દેશો આપવામાં આવ્યા હતા. ત્યારથી નવા સોગંદનામા દાખલ કરવામાં આવ્યા છે.

ભારત સરકારના વર્ક્સ, હાઉસિંગ એન્ડ સપ્લાય મંત્રાલય હેઠળના

ડિરેક્ટોરેટ જનરલ ઓફ સપ્લાઇઝ એન્ડ ડિસ્પોઝલ્સના ડેપ્યુટી ડિરેક્ટર એ. આર. ઐયરના સોગંદનામા પરથી જણાય છે કે તમામ સરકારી વિભાગો (કેન્દ્રીય અને પ્રાંતીય) તેમજ તેની સેવાઓનો લાભ લેવાનું પસંદ કરનાર જાહેર સંસ્થાઓ માટે ખરીદી કરતી એજન્સી તરીકે કામ કરવા માટે ૧૯૨૨ માં ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. આ વિભાગ મારફતે ખરીદી કરનાર સત્તાધિંકારીઓની યાદી ઐયરના સોગ દનામાના એનેક્ષર ૧ માં આપવામાં આવી છે. એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે કે આ વિભાગે સૈન્ય માટે ખરીદી કરી ન હતી, જેની ખરીદી કોન્ટ્રાક્ટ્સ ડિરેક્ટોરેટ દ્વારા સતત કરવામાં આવતી રહી હતી. ૧૯૩૭ માં ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટનો વહીવટ વાણિજ્ય વિભાગને સોંપવામાં આવ્યો હતો (ઐયરના સોગંદનામાનું એનેક્ષર ૩). એનેક્ષર ૪ દર્શાવે છે કે તારીખ ૨૩ ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૯ ના રોજ ભારત સરકારના વાણિજ્ય વિભાગે જાહેર સેવાઓ માટે ખરીદવા જરૂરી હોય તેવી ચીજવસ્તુઓના પુરવઠા માટેના નિયમો ઘડ્યા હતા.

૧૯૩૯ માં જ્યારે બીજા વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆત તોળાઈ રહી હતી ત્યારે એક વિભાગની રચના કરવાની જરૂરિયાત તીવ્રપણે અનુભવાઈ હતી અને ગવર્નર–જનરલ ઇન કાઉન્સિલે ગૃહ વિભાગના તારીખ ૨૬ ઓગસ્ટ ૧૯૩૯ ના ઠરાવ દ્વારા (ઐયરના સોગંદનામાનું એનેક્ષર ૫) તે તારીખથી "યુદ્ધના સંચાલન માટે જરૂરી તમામ પ્રકારના પુરવઠાને લગતા પ્રશ્નો અંગે સીધો વ્યવહાર કરવા માટે" ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાયની રચનાની જાહેરાત કરી હતી. ઐયરના સોગંદનામાનું એનેક્ષર ૮ દર્શાવે છે કે ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટનું નિયંત્રણ અને ભારતમાં

માલસામાનની ખરીદીને લગતી અન્ય તમામ બાબતો જે તે સમયે વાણિજ્ય વિભાગમાં સંભાળવામાં આવતી હતી તે તારીખ ૩ ઓગસ્ટ ૧૯૪૦ થી અમલમાં આવે તે રીતે નવરચિત ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાયને તબદીલ કરવામાં આવી હતી. એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે કે આ નવરચિત વિભાગ અન્ય વિભાગો અથવા સરકારો માટે ખરીદી કરતો ન હતો. તારીખ ૧૩ ડિસેમ્બર ૧૯૪૦ ના ઓફિસ મેમોરેન્ડમ દ્વારા (એયરના સોગંદનામાનું એનેક્ષર ૧૨) ગવર્નર–જનરલ ઇન કાઉન્સિલે જાહેરાત કરી હતી કે એવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો છે કે કેન્દ્ર સરકાર વતી તમામ ખરીદીઓ (તેમાં દર્શાવેલા અમુક અપવાદો સિવાય) ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય દ્વારા થવી જોઈએ. અપવાદરૂપ માલમાં અનાજ અને અન્ય કૃષિ પેદાશો, ઘાતક સાધનો અને તેમાં નિર્દિષ્ટ અન્ય કેટલીક ચીજવસ્તુઓનો સમાવેશ થતો હતો.

ભારત સરકારના સપ્લાય વિભાગ દ્વારા જારી કરાયેલી તારીખ ૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૧ ની પ્રેસ નોટ દ્વારા (એયરના સોગંદનામાનું એનેક્ષર ૧૩) એક પર્ચેઝ કાર્ડ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું અને તેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે તમામ પ્રાંતીય સરકારો, દેશી રજવાડાઓની સરકારો, પોર્ટ ટ્રસ્ટો, મ્યુનિસિપાલિટીઓ અને અન્ય જેઓ ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ મારફતે ખરીદી કરતા હતા તેઓ તે પર્ચેઝ કાર્ડનો ઉપયોગ કરી શકશે.

ત્યારબાદ ભારત સરકારના ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય દ્વારા જારી કરાયેલ તારીખ ૨૩ ડિસેમ્બર ૧૯૪૧ નું ઓફિસ મેમોરેન્ડમ આવ્યું (એનેક્ષર ૧૪) જેણે

તારીખ ૧૩ ડિસેમ્બર ૧૯૪૦ ના અગાઉના ઓફિસ મેમોરેન્ડમનું (એનેક્ષર ૧૨) સ્થાન લીધું. આ મેમોરેન્ડમનો હેતુ ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાયની ખરીદી પ્રવૃત્તિને વિસ્તૃત કરવાનો હતો અને એવી જાહેરાત કરવામાં આવી હતી કે તેની સાથે જોડેલા પત્રકમાં નિર્દિષ્ટ અમુક ચીજવસ્તુઓ સિવાય કેન્દ્ર સરકાર વતી તમામ ખરીદી ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય દ્વારા કરવાની રહેશે. તે અપવાદોમાં અન્ય બાબતોની સાથે લશ્કરી સત્તાવાળાઓ માટે તબીબી સામગ્રી અને ઘાતક સાધનો તથા તેમાં ઉલ્લેખિત કેટલીક અન્ય ચીજવસ્તુઓનો સમાવેશ થતો હતો. એવું જણાય છે કે બેંગાલ ફાઇનાન્સ (સેલ્સ ટેક્સ) એક્ટ, ૧૯૪૧ તારીખ ૧ જુલાઈ ૧૯૪૧ ના રોજ અમલમાં આવ્યો હતો.

તારીખ ૨૧ એપ્રિલ ૧૯૪૩ ના રોજ જાહેરનામું નંબર ૨–બી–નંબર ૧૦૭/૪૩–પબ(સી) આવ્યું જેના દ્વારા ગવર્નર–જનરલ ઇન કાઉન્સિલે તારીખ ૨૨ એપ્રિલ ૧૯૪૩ થી ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સિવિલ સપ્લાઇઝની રચનાની જાહેરાત કરી હતી (ઐયરના સોગંદનામાનું એનેક્ષર ૧૫) જેને નાગરિક પુરવઠાના નિયંત્રણ, જેમ કે કાપડ અને સૂતર, તથા મોટા ઉદ્યોગોના વિકાસની જવાબદારી સોંપવામાં આવી હતી. આ વિભાગ યુદ્ધ ચલાવવા માટે કે અન્યથા માલસામાનની ખરીદી સાથે સંબંધ ધરાવતો ન હતો. ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય એક અલગ વિભાગ તરીકે અસ્તિત્વમાં ચાલુ રહ્યો હતો.

ભારત સરકારના તારીખ ૩૧ ડિસેમ્બર ૧૯૪૫ ના ઠરાવ દ્વારા તારીખ ૭ જાન્યુઆરી ૧૯૪૬ થી હાલના ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય અને ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ

ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સિવિલ સપ્લાઇઝના સ્થાને ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝની રચનાની જાહેરાત કરવામાં આવી હતી. આ ઠરાવ દ્વારા ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અને કોન્ટ્રાક્ટ્સ ડિરેક્ટોરેટ, કે જેમને યુદ્ધ દરમિયાન સપ્લાય વિભાગ હેઠળ લાવવામાં આવ્યા હતા, તેમનો આ નવરચિત વિભાગમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. એ ધ્યાને આવશે કે આ નવરચિત ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝ ઉદ્યોગો સાથે નિકટનો સંબંધ ધરાવતો હતો અને તેની ખરીદીનાં કાર્યો ૧૯૪૧ ના મેમોરેન્ડમ સાથે જોડેલા પત્રકમાં દર્શાવેલા કાર્યો કરતાં ઘણાં વધુ વ્યાપક હતાં. પુરવઠો, જેમ કે રેલવે માટેનું લાકડું અને જાહેર તથા ખાનગી ઉપયોગ માટે કોલસો અને કોક, કે જે આ બંને જૂના વિભાગોના કાર્યક્ષેત્રમાં ન હતા, તે આ નવરચિત વિભાગમાં ઉમેરવામાં આવ્યા હતા. યુદ્ધ દરમિયાન ઊભો કરવામાં આવેલો ડિરેક્ટોરેટ ઓફ ડિસ્પોઝલ્સ નામનો એક અલગ વિભાગ યુદ્ધ સમાપ્ત થતાં જ નાબૂદ કરવામાં આવ્યો હતો (ઐયરના સોગંદનામાનું એનેક્ષર ૧૭).

ભારતના ગેઝેટમાં તારીખ ૬ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭ ના રોજ પ્રસિદ્ધ થયેલા ભારત સરકારના તારીખ ૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭ ના ઠરાવે (એનેક્ષર ૧૮) અન્ય બાબતોની સાથે એવી જાહેરાત કરી હતી કે તારીખ ૨૯ ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ થી અમલમાં આવે તે રીતે ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝને મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રી એન્ડ સપ્લાય તરીકે પુનઃનામાંકિત કરવામાં આવશે.

આ કાર્યવાહીમાં દાખલ કરવામાં આવેલા ઐયરના સોગંદનામા સાથેના

એનેક્ષરોના સારાંશ પરથી તદ્દન સ્પષ્ટ થાય છે કે મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રી એન્ડ સપ્લાય એ ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝનું માત્ર નવું નામકરણ હતું, જ્યારે ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝને ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય અને ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સિવિલ સપ્લાઇઝનું માત્ર નવું નામકરણ ગણી શકાય નહીં. વાસ્તવમાં, ઠરાવે ઉપર જણાવેલા બે હાલના વિભાગોના સ્થાને ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝની "રચના" ની જાહેરાત કરી હતી. આ નવરચિત વિભાગ વ્યાપક સત્તાઓ ધરાવતો હતો અને તદ્દન નવો જ વિભાગ હતો. બેંગાલ ફાઇનાન્સ (સેલ્સ ટેક્સ) એક્ટ, ૧૯૪૧ દ્વારા આપવામાં આવેલી કરમુક્તિ નામોલ્લેખપૂર્વક બે ચોક્કસ વિભાગોને આપવામાં આવી હતી. તે ભારત સરકારના તમામ વિભાગોને કરવામાં આવતા વેચાણને આપવામાં આવી ન હતી. એ સાચું છે કે ભારત સરકારના ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અને ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય નિગમિત સંસ્થાઓ ન હતા પરંતુ ઉપરોક્ત કેટલીક પ્રેસ નોટ્સ અને ઠરાવોમાં તેમજ આ કાર્યવાહીમાં દાખલ કરવામાં આવેલા સોગંદનામામાં પણ તેમને "સંસ્થાઓ" તરીકે ઉલ્લેખિત કરી શકાય તેવા પર્યાપ્ત સુનિશ્ચિત સંગઠનો તેઓ સ્પષ્ટપણે હતા. વધુમાં, બેંગાલ ફાઇનાન્સ (સેલ્સ ટેક્સ) એક્ટ, ૧૯૪૧ ની કલમ ૫(૨)(એ)(૩) દ્વારા આ બંને વિભાગો સાથે તેઓ સ્વતંત્ર સંસ્થાઓ હોય તેવો વ્યવહાર ચોક્કસપણે કરવામાં આવ્યો હતો. આ કાયદાએ, એક રીતે, ઓછામાં ઓછું તે કાયદાના હેતુઓ માટે, અર્થાત્ તેમને કરવામાં આવતા વેચાણને કરમુક્ત બનાવવા માટે, આ બંને વિભાગોને સુનિશ્ચિત અને સ્વતંત્ર સંસ્થાઓનો દરજ્જો આપ્યો હતો. જો

ભારત સરકારના તમામ વિભાગોને થતા તમામ વેચાણને કરમુક્તિ આપવાનો બંગાળ ધારાસભાનો આશય હોત, તો ઉપ–કલમ (૪) જે રીતે ઘડવામાં આવી હતી તે રીતે સામાન્ય સ્વરૂપમાં ઉપ–કલમ (૩) ઘડવી તેના માટે તદ્દન સરળ હતી. વધુમાં, જો આ બે વિભાગોને થતા વેચાણને ભારત સરકારના તમામ વિભાગોને થતા વેચાણને આવરી લેતું ગણવામાં આવે, તો તે સમયે મોટે ભાગે, જો સંપૂર્ણપણે નહીં તો પણ, ભારત સરકારની માલિકી ધરાવતી રેલવેને કરવામાં આવતા વેચાણનો ઉપ–કલમ (૩) માં જે રીતે અલગ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેવો અલગ ઉલ્લેખ કરવાની કોઈ જરૂર ન હોત. અગાઉ જણાવ્યા મુજબ, જ્યારે કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો તે તારીખે ભારત સરકારના અન્ય વિવિધ વિભાગો હતા જે માલસામાનની ખરીદી સાથે સંકળાયેલા હતા પરંતુ તદ્દન સ્પષ્ટપણે આ કલમ દ્વારા આપવામાં આવેલી કરમુક્તિ તે વિભાગોને કરવામાં આવતા વેચાણ સુધી વિસ્તૃત કરવાનો આશય ન હતો. તેથી, આ કલમમાં આ બે વિશિષ્ટ વિભાગોના ઉલ્લેખને સામાન્ય રીતે સમગ્ર ભારત સરકારના સંદર્ભ તરીકે કોઈપણ સંજોગોમાં વાંચી શકાય નહીં.

એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે કલમ ૫(૨)(એ)(૩) નો વાસ્તવિક હેતુ ચોક્કસ વિભાગોને નહીં પરંતુ તે માલસામાનના વેચાણને કરમુક્તિ આપવાનો હતો કે જે કાયદાની તારીખે તે વિભાગોને વેચવામાં આવતો હતો, અને તેથી, તે માલ ખરીદવાની ફરજ સોંપાયેલા ભારત સરકારના કોઈપણ વિભાગને તે માલનું વેચાણ કરવામાં આવે તો તે પણ આ કલમના કાર્યક્ષેત્રમાં આવવું જોઈએ અને તેના દ્વારા નિર્મિત કરમુક્તિના લાભ માટે હકદાર બનવું જોઈએ.

અમે આ તર્ક સ્વીકારવામાં અસમર્થ છીએ. આ અર્થઘટન કરમુક્તિને માત્ર તે જ માલના વેચાણ પૂરતી સીમિત રાખીને તેના વ્યાપ અને ક્ષેત્રને અયોગ્ય રીતે સંકુચિત કરી દેશે કે જે કાયદો અમલમાં આવ્યો તે તારીખે તે બે વિભાગોને વેચવામાં આવતો હતો, અને યુદ્ધ ચલાવવા માટે ગમે તેટલો આવશ્યક હોવા છતાં અન્ય માલનું તે બે વિભાગોને કરવામાં આવેલું વેચાણ કરમુક્તિનો લાભ મેળવી શકશે નહીં. કલમ ઘડવામાં ધારાસભાએ વાપરેલી ભાષા પરથી આવો આશય કદાપિ હોઈ શકે નહીં. આ કલમ મુજબ તમામ વેચાણ જે આ બે વિભાગોને કરવામાં આવ્યા હોય તેને કરમુક્તિ આપવામાં આવી છે, પછી ભલે તે વેચાણ કાયદાની તારીખે તેમને વેચવામાં આવતા માલના પ્રકારનું હોય કે અન્ય પ્રકારના માલનું હોય. સૂચિત અર્થઘટનમાં આ કલમમાં વધારાના વિશેષણ શબ્દો ઉમેરવાનો સમાવેશ થાય છે જે સામાન્ય રીતે અદાલત માટે કરવું માન્ય નથી. વધુમાં, ઉપર સારાંશમાં જણાવેલી ભારત સરકારની પ્રેસ નોટ્સ અને ઠરાવો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે ભારત સરકારના ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અથવા ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાયથી સ્વતંત્ર એવા અન્ય ખરીદ વિભાગો પણ હતા અને આ બે વિભાગોની રચનાથી સ્થાનિક ખરીદી કરવાની અન્ય વિભાગોની સત્તામાં કોઈ દખલગીરી થઈ ન હતી. તેથી બની શકે કે કાયદો પસાર થયો તે તારીખે આ બે વિભાગો તેમજ અન્ય વિભાગોને પણ એકસરખા કે સમાન પ્રકારના માલનું વેચાણ થતું હતું, પરંતુ આ કલમની ભાષા જોતાં, એવો દાવો ચોક્કસપણે કરી શકાય નહીં કે તે અન્ય વિભાગોને થતા સમાન કે તેવા જ પ્રકારના માલના વેચાણ સુધી પણ આ કરમુક્તિ વિસ્તૃત કરવાનો આશય હતો.

પશ્ચિમ બંગાળના વિદ્વાન એડવોકેટ–જનરલ દ્વારા લેવાયેલા આત્યંતિક વલણની, અર્થાત્ કાયદા દ્વારા નામોલ્લેખપૂર્વક બે વિભાગોને કરવામાં આવેલા વેચાણને મુક્તિ આપવામાં આવી હોવાથી નવા નામથી પુનઃનામાંકિત થયેલા તે જ વિભાગને થતા વેચાણ સુધી તે વિસ્તરશે નહીં તે વલણની, કાયદેસરતા કે યોગ્યતા અંગે અમારે કોઈ અભિપ્રાય આપવો જરૂરી નથી. અમારા વર્તમાન હેતુ માટે એટલું કહેવું પૂરતું છે કે ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝ, કે જે પાછળથી મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાય તરીકે પુનઃનામાંકિત કરવામાં આવેલ હતું, તે જુદા નામે ભારત સરકારનો ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અથવા ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય ન હતો. ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝને સોંપાયેલા કામનો વ્યાપ અને જથ્થો જે બે વિભાગોના સ્થાને તે આવ્યો હતો તેમને સોંપાયેલા કામ કરતાં ઘણો વધુ વ્યાપક અને મોટો હતો. તે બે વિભાગોથી વિપરીત, તેની ખરીદી યુદ્ધ ચલાવવા માટે જરૂરી માલ પુરતી સીમિત ન હતી. યુદ્ધના હેતુઓ માટે જરૂરી ન હોય પરંતુ પ્રસ્તુત કેસની જેમ આંતરરાષ્ટ્રીય જવાબદારીઓ પૂરી કરવા માટે હોય તેવા માલના નવરચિત ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝને કરવામાં આવેલા વેચાણ સુધી કાનૂની કરમુક્તિનો લાભ લંબાવવાથી અનિવાર્યપણે કરમુક્તિનો વ્યાપ વિસ્તરશે અને આ કાયદાની ભાષા દ્વારા જે અભિપ્રેત છે તેના કરતાં પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્યની મહેસૂલને વધુ મોટું નુકસાન થશે. વેપાર અને વાણિજ્ય સહિતના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં આધુનિક કલ્યાણકારી રાજ્યની સતત વિસ્તરતી જતી પ્રવૃત્તિઓને ધ્યાનમાં લેતાં, સરકારી વિભાગોને ઘણીવાર સુનિશ્ચિત પ્રવૃત્તિઓ

પાર પાડવાની જવાબદારી સોંપવામાં આવે છે અને એક સામાન્ય વ્યક્તિ અથવા કંપની કરે તે જ રીતે બાહ્ય જગત સાથે વ્યવહાર કરવાની તેમજ ખરીદ–વેચાણના કરારો અને અન્ય સોદાઓમાં પ્રવેશવાની સત્તા આપવામાં આવે છે. તેથી આવા સરકારી વિભાગોને, ઓછામાં ઓછું જે વિશિષ્ટ હેતુઓ માટે તેમની રચના કરવામાં આવી હોય તે માટે, સ્વતંત્ર એકમો અથવા અર્ધ–કાનૂની સંસ્થાઓ તરીકે યોગ્ય રીતે ગણી શકાય છે. ગમે તે સંજોગોમાં, બેંગાલ ફાઇનાન્સ (સેલ્સ ટેક્સ) એક્ટ, ૧૯૪૧ એ કરપાત્ર ટર્નઓવરમાંથી બે નામોલ્લેખિત વિભાગોને થતા વેચાણની બાદબાકીની જોગવાઈ કરીને તે બંને વિભાગો સાથે સ્વતંત્ર સંસ્થાઓ તરીકેનો વ્યવહાર ચોક્કસપણે કર્યો હતો. આ કરમુક્તિ કાયદાની રચના છે અને તેનું ચુસ્ત અર્થઘટન થવું જોઈએ અને અન્ય વિભાગોને થતા વેચાણ સુધી તેનો વિસ્તાર કરી શકાય નહીં. ૧૯૪૯ સુધી આ કલમમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો ન હતો તે હકીકત એવું બિલકુલ દર્શાવતી નથી કે બંગાળ ધારાસભા આ કલમમાં સ્પષ્ટપણે ઉલ્લેખિત વિભાગો સિવાયના અન્ય કોઈ વિભાગોને આ કલમનો લાભ વિસ્તૃત કરવા માંગતી હતી. અમારા મતે, અપીલ કોર્ટે જે તારણ કાઢ્યું છે, અર્થાત્ પ્રશ્નગત વેચાણ પર વેચાણવેરો ચૂકવવાપાત્ર છે, તે સાચું છે અને આ અપીલો ખર્ચ સહિત ફગાવી દેવી અનિવાર્ય બને છે.

ન્યાયમૂર્તિ સિંહા.– આ અપીલોમાં સંકળાયેલા એકમાત્ર પ્રશ્ન, એટલે કે, દીવાની અપીલ નંબર ૧૦/૧૯૫૪ ના અપીલકર્તા (મેસર્સ શ્રી ગણેશ જૂટ મિલ્સ લિમિટેડ) દ્વારા દીવાની અપીલ નંબર ૯/૧૯૫૪ ના અપીલકર્તા, ધી યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (સંબંધિત વ્યવહારોના સમયે ભારત સરકાર) ને કરવામાં આવેલ

વેચાણ પર ધ બંગાળ ફાયનાન્સ (સેલ્સ ટેક્સ) એક્ટ, ૧૯૪૧ (૧૯૪૧ નો બંગાળ એક્ટ ૬), જેને હવે પછી "ધ એક્ટ" તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવેલ છે, હેઠળ વેચાણવેરો ચૂકવવાપાત્ર હતો કે કેમ, તેના નિર્ણય અંગે મારા વિદ્વાન સાથી ન્યાયમૂર્તિઓ સાથે મારે અસંમત થવું પડે છે તે બદલ હું ખેદ વ્યક્ત કરું છું.

આ અપીલો તરફ દોરી જતા તથ્યો ટૂંકમાં નીચે મુજબ જણાવી શકાય છે: ઉદ્યોગ અને પુરવઠા મંત્રાલયમાં ભારત સરકારે (જેને સંક્ષિપ્તતા ખાતર "સરકાર" કહી શકાય) મેસર્સ શ્રી ગણેશ જૂટ મિલ્સ લિમિટેડ (જેને "ધી મિલ્સ" તરીકે દર્શાવી શકાય) સાથે મિલ્સ વતી દાખલ કરવામાં આવેલ સોગંદનામાના આંક 'એ' માં દર્શાવેલ અમુક વર્ણન મુજબ અને અમુક દરોએ હેસિયન પૂરા પાડવા માટે ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૮ ના રોજ એક કરાર કર્યો હતો. વેચાણવેરાના પ્રશ્નના સંદર્ભમાં કરારમાં નીચે મુજબની શરત સમાવિષ્ટ છે:–

> "ઉપર દર્શાવેલ ભાવો બંગાળ વેચાણવેરા સિવાયના છે. જો આખરે એવું જણાય કે આ કરારના સંબંધમાં વેચાણવેરો ચૂકવવાપાત્ર છે, તો ભારત સરકાર પશ્ચિમ બંગાળ સરકારને વેચાણવેરાની સીધી ચુકવણી કરવાની વ્યવસ્થા કરશે".

તેમાં એવી પણ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે "આ કરાર આજદિન સુધી સુધારેલા ફોર્મ ડબલ્યુએસબી ૧૩૩ માં નિર્દિષ્ટ કરારની શરતો દ્વારા શાસિત થશે". આ કરાર "ભારતના ગવર્નર–જનરલ વતી અને તેમના તરફથી, એ. હક, ડેપ્યુટી ડિરેક્ટર ઓફ સપ્લાઈઝ" દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો અને તેમના દ્વારા

તેના પર સહી કરવામાં આવી હતી. ઉપરોક્ત કરારના અનુસંધાનમાં મિલ્સે ભારત સરકારને અમુક મૂલ્યનો હેસિયન માલ પૂરો પાડ્યો હતો, જેના પર મુખ્ય સ્પર્ધક સામાવાળા એવા બંગાળના કોમર્શિયલ ટેક્સ ઓફિસરે મિલ્સ પાસેથી વેચાણવેરા પેટે રૂ. ૯,૪૦૧–૧૦–૬ ની માંગણી કરી હતી. મિલ્સે આ ચુકવણી સામે વાંધો ઉઠાવ્યો હતો અને એવી દલીલ કરી હતી કે અધિનિયમની કલમ ૫(૨)(એ)(૩) ની જોગવાઈઓને ધ્યાને લેતાં માંગવામાં આવેલ વેચાણવેરાની ચુકવણીમાંથી પ્રશ્નગત વેચાણો મુક્ત હતા. આખરે મિલ્સે સ્પર્ધક સામાવાળાઓ સામે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ યોગ્ય રિટ મેળવવા કલકત્તા હાઇકોર્ટ સમક્ષ અરજ કરી હતી.

તે કોર્ટના સિંગલ જજ દ્વારા આ બાબતની સુનાવણી હાથ ધરવામાં આવી હતી, જેમણે ૬ ઠ્ઠી ડિસેમ્બર ૧૯૫૧ ના પોતાના ચુકાદા દ્વારા ઠેરવ્યું હતું કે મિલ્સ માંગવામાં આવેલ વેચાણવેરો ચૂકવવા માટે જવાબદાર નથી અને તેમણે માંગણી નોટિસ રદ કરી હતી તથા સામાવાળા ૧ અને ૨ ને આ માંગણીનો અમલ કરવાથી દૂર રહેવા નિર્દેશ આપ્યો હતો. સામાવાળા ૧ અને ૨ એ લેટર્સ પેટન્ટ હેઠળ અપીલ દાખલ કરી હતી. આ અપીલની સુનાવણી ડિવિઝન બેંચ દ્વારા કરવામાં આવી હતી, જે વિપરીત નિષ્કર્ષ પર પહોંચી હતી. લેટર્સ પેટન્ટ બેંચના ચુકાદાનો મોટો ભાગ એ પ્રશ્નની ચર્ચા માટે સમર્પિત હતો કે રિટ બાબતમાં વિદ્વાન સિંગલ જજનો ચુકાદો લેટર્સ પેટન્ટ હેઠળની અપીલીય હકુમતને અધીન હતો કે નહીં. દલીલો દરમિયાન તે પ્રશ્ન પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો નથી અને તેથી તે હવે વિવાદમાં નથી. અમારી સમક્ષ માત્ર અધિનિયમની કલમ ૫(૨)(એ)

(૩) ની પ્રયોજ્યતા અંગેનો પ્રશ્ન જ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં કરમુક્તિ સમાવિષ્ટ છે અને જેનો લાભ પ્રત્યેક કેસમાં અપીલકર્તાઓ દ્વારા માંગવામાં આવી રહ્યો છે. આ કરમુક્તિ નીચેની શરતોમાં છે:–

> "ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ, ભારત સરકારના સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટ અને કોઈપણ રેલવે અથવા જળ પરિવહન વહીવટતંત્રને વેચાણ".

અપીલકર્તાઓ વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે મિલ્સ દ્વારા ઉદ્યોગ અને પુરવઠા મંત્રાલયમાં ભારત સરકારને કરવામાં આવેલ હેસિયનનું વેચાણ ઉપર ટાંકેલી મુક્તિની શરતોની અંદર આવે છે. બીજી તરફ, પશ્ચિમ બંગાળ સરકારના વેચાણવેરા વિભાગ વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે પ્રશ્નગત વેચાણો ઉપરોક્ત મુક્તિ કલમ હેઠળ આવરી લેવાયેલા ન હતા. તેથી પ્રશ્નગત વિભાગની રચના અને વિકાસની કેટલીક વિગતોમાં જવું જરૂરી બને છે.

ડિરેક્ટોરેટ જનરલ ઓફ સપ્લાઇઝ એન્ડ ડિસ્પોઝલ્સના ડેપ્યુટી ડિરેક્ટર શ્રી એ. આર. ઐયર દ્વારા સોગંદપૂર્વક સરકાર વતી દાખલ કરવામાં આવેલ પૂરક સોગંદનામામાં નીચે મુજબના તથ્યો જાહેર થાય છે. સરકારી જરૂરિયાતો માટે ભારતમાં ઉત્પાદિત ચીજવસ્તુઓની ખરીદીને પ્રોત્સાહન આપવાના ઉદ્દેશ સાથે, ઇન્ડિયન ઇન્ડસ્ટ્રિયલ કમિંશન દ્વારા ભલામણ કરવામા આવ્યા મુજબ, જાહેર સેવાઓ માટે જરૂરી પુરવઠાની મોટા પાયે ખરીદી કરવા માટે એક નિષ્ણાત એજન્સીની રચના કરવાના સમગ્ર પ્રશ્નની તપાસ કરવા માટે ભારત સરકાર દ્વારા રચવામાં આવેલી સ્ટોર્સ પર્ચેઝ કમિટીની ભલામણોના પરિણામે ૧ લી

જાન્યુઆરી ૧૯૨૨ થી ઈન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટની રચના કરવામાં આવી હતી. આ વિભાગના કાર્યક્ષેત્ર અને કાર્યોમાં, અન્ય બાબતોની સાથે સાથે, સરકારના તમામ કેન્દ્રીય વિભાગો અને ગૌણ સ્થાનિક સરકારો વતી, તેમજ આ વિભાગની સહાય મેળવવાની ઇચ્છા ધરાવતી હોય તેવી મોટી સ્થાનિક સરકારો, કંપની સંચાલિત રેલવે, કોર્પોરેશનો, પોર્ટ ટ્રસ્ટો, મ્યુનિસિપાલિટીઓ અને અર્ધ–જાહેર સંસ્થાઓ તથા દેશી રાજ્યો વતી ખરીદી અને નિરીક્ષણ એજન્સી તરીકે તથા જાહેર સેવાઓ માટે સ્ટોર્સની ખરીદી સંબંધિત તમામ બાબતોમાં સલાહકાર તરીકે કામગીરી કરવાનો સમાવેશ થતો હતો. આ વિભાગની પ્રવૃત્તિઓમાં "કાપડની ચીજવસ્તુઓ" સહિત વિવિધ પ્રકારના માલસામાન અને ચીજવસ્તુઓની ભારતમાં ખરીદી અને નિરીક્ષણનો સમાવેશ થતો હતો, જેથી આ કેસમાં સંકળાયેલ વિશિષ્ટ કોમોડિટી એવા હેસિયનની ખરીદીનો આ વિભાગની પ્રવૃત્તિઓમાં સમાવેશ થતો હતો. આ વિભાગની રચના પ્રથમ તબક્કે બે વર્ષના સમયગાળા માટે કરવામાં આવી હતી. પરંતુ ભારત સરકારના તારીખ ૬ ઠ્ઠી મે ૧૯૨૪ ના ઠરાવ દ્વારા તેને કાયમી ધોરણે મૂકવામાં આવ્યો હતો. તેણે પહેલાની જેમ જ કાર્યો બજાવવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. તેણે માત્ર ભારત સરકારના નાગરિક વિભાગોની જરૂરિયાતો માટે જ નહીં, પરંતુ સેનાની તમામ જરૂરિયાતો માટે પણ ખરીદી કરી હતી. આ કેસમાં મિલ્સ પાસેથી ખરીદવામાં આવેલ હેસિયન એવા ઉત્પાદનો પૈકીનું એક હતું જેને ભારત સરકાર જ્યારે પણ સરકારી હેતુઓ માટે જરૂર પડે ત્યારે માત્ર ઈન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ મારફતે જ ખરીદતી હતી. સેનાની જરૂરિયાતો માટે ખરીદી સંસ્થા તરીકે ૧૯૧૮ માં "કોન્ટ્રાક્ટ્સ ડિરેક્ટોરેટ"

નામનો એક વિભાગ રચવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ ૧૯૨૨ માં ઈન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટની રચના થયા પછી સેના સત્તાવાળાઓએ પણ તેમની જરૂરિયાત મુજબના સ્ટોર્સના વિવિધ વર્ગોની પ્રાપ્તિ માટે ઈન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટની સેવાઓનો ઉપયોગ કરવાનું શરૂ કર્યું હતું. ગૃહ વિભાગના તારીખ ૨૬ મી ઓગસ્ટ ૧૯૩૯ ના ઠરાવ દ્વારા, દેખીતી રીતે તો તોળાઈ રહેલા બીજા વિશ્વયુદ્ધની માંગણીઓને પહોંચી વળવા માટે, કોન્ટ્રાક્ટ્સ ડિરેક્ટોરેટ અને ઈન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટને ૧૯૪૦ માં ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય સાથે જોડી દેવામાં આવ્યા હતા, જેથી ૧૯૪૧ માં જ્યારે આ અધિનિયમ પસાર થયો ત્યારે એવી સ્થિતિ હતી કે ૩ જી ઓગસ્ટ ૧૯૪૦ ના રોજ પુનર્ગઠિત ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાયની પ્રવૃત્તિઓ અને કાર્યોમાં સરકારની જરૂરિયાતો માટે સ્ટોર્સની ખરીદીનો સમાવેશ થતો હતો. તેની પ્રવૃત્તિની આ શાખાનો વહીવટ નવી દિલ્હી ખાતે સ્થિત ડિરેક્ટોરેટ જનરલ, સપ્લાય બ્રાન્ચ દ્વારા ચલાવવામાં આવતો હતો. શણના ઉત્પાદનો અને હેસિયન સહિતના કાપડની ખરીદી સંબંધિત વિભાગ દ્વારા ડિરેક્ટોરેટ જનરલ ઓફ સપ્લાય, નવી દિલ્હી સમક્ષ ઈન્ડેન્ટ મૂકીને જ કરવાની રહેતી હતી. આમ આ વિભાગે યુદ્ધના સમયગાળા માટે ઈન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અને કોન્ટ્રાક્ટ્સ ડિરેક્ટોરેટના ખરીદી વિભાગોને પોતાનામાં સમાવી લીધા હતા, જેમને યુદ્ધના હેતુઓ માટે હોય કે અન્યથા તમામ પુરવઠો મેળવવા માટે સત્તા પ્રાપ્ત સંપૂર્ણ સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ હેઠળ મૂકવામાં આવ્યા હતા. ભારતમાં પુરવઠો મેળવવાની જરૂરિયાત ધરાવતા તમામ સત્તાવાળાઓએ સંબંધિત ડિરેક્ટોરેટ જનરલ સમક્ષ તેમના ઈન્ડેન્ટ અથવા માંગણીઓ મૂકવાની રહેતી

હતી. ૧ લી ઓગસ્ટ ૧૯૪૧ થી કોન્ટ્રાક્ટ્સ ડિરેક્ટોરેટ અને ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટમાં સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવતા બંધ થયા અને સદર વિભાગમાં એક જ ખરીદી સંસ્થા બન્યા. આ સંસ્થાએ સરકારી હેતુઓ માટે તમામ વર્ગના સ્ટોર્સ, જેવા કે કાપડ, ચામડાની વસ્તુઓ વગેરેના પુરવઠાની વ્યવસ્થા કરી હતી. આમ "કાપડ" ના મથાળા હેઠળ આવતું હેસિયન, જેની ખરીદી પ્રથમ તબક્કે માત્ર ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ દ્વારા કરવામાં આવતી હતી, તે ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટના નિયંત્રણ હેઠળ આવ્યા પછી પણ સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટ દ્વારા ખરીદવાનું ચાલુ રહ્યું હતું. ગૃહ વિભાગમાં ભારત સરકાર દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલ તારીખ ૨૧ મી એપ્રિલ ૧૯૪૩ ના જાહેરનામા દ્વારા, ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સિવિલ સપ્લાઇઝ ડિપાર્ટમેન્ટ નામનો અન્ય એક વિભાગ બનાવવામાં આવ્યો હતો. આ વિભાગ મુખ્યત્વે આંકડાશાસ્ત્ર અને ઉદ્યોગોના સંશોધન અને વિકાસ તેમજ નાગરિક પુરવઠા (ખાદ્યપદાર્થો સિવાય) પરના નિયંત્રણો સાથે સંબંધિત હતો. જ્યારે આ વિભાગ પ્રથમ વખત બનાવવામાં આવ્યો ત્યારે તેની પાસે ખરીદીની કોઈ પ્રવૃત્તિ ન હતી. પરંતુ ૧૫ મી મે ૧૯૪૩ થી સરકારે નિર્દેશ આપ્યો કે નવા વિભાગે સુતરાઉ કાપડ અને સુતરાઉ કાપડના સ્ટોર્સની પ્રાપ્તિની જવાબદારી સંભાળવી જોઈએ, જે ત્યાં સુધી ઉપરોક્ત મુજબ પાછળથી સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટ હેઠળ આવેલા ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ દ્વારા સંભાળવામાં આવતી હતી. શણ અને ઊની કાપડની ખરીદી સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટની જવાબદારી તરીકે ચાલુ રહી. ભારત સરકારના તારીખ ૩૧ મી ડિસેમ્બર ૧૯૪૫ ના ઠરાવ દ્વારા તત્કાલીન સપ્લાય અને

ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સિવિલ સપ્લાઇઝ વિભાગોના સ્થાને ૭ મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૬ થી ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝની રચના કરવામાં આવી હતી. તે તારીખથી ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝ નવા વિભાગ સાથે તેના જોડાણ પહેલાં ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય જે રીતે કરતું હતું તે જ રીતે ભારતના તમામ સ્થળોએથી સ્ટોર્સની પ્રાપ્તિ માટે જવાબદાર બન્યું. સ્ટોર્સની પ્રાપ્તિની બાબતમાં ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝની સત્તાઓ અને કાર્યો પહેલાંની જેમ જ ચાલુ રહ્યા. ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝ અસ્તિત્વમાં આવ્યા પહેલાં ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય જે પ્રકારની ચીજવસ્તુઓ મેળવતું અને ખરીદતું હતું તે જ પ્રકારની ચીજવસ્તુઓ આ વિભાગ સતત મેળવતો અને ખરીદતો રહ્યો, જેથી ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝની રચનાથી સ્ટોર્સની ખરીદી સંબંધિત તેની પ્રવૃત્તિઓમાં કોઈ ફરક પડ્યો નહીં. સ્ટોર્સની ખરીદીની બાબતમાં તેના કાર્યોમાં કોઈ વધારો કે ઘટાડો થયો ન હતો.

ઉપર જે જણાવવામાં આવ્યું છે તે પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કાપડની પ્રાપ્તિ, જેમાં આપણે હાલ જેની સાથે સીધા સંબંધિત છીએ તેવા હેસિયનનો સમાવેશ થાય છે, તેના વિશિષ્ટ સંદર્ભમાં ભારત સરકારના ખરીદી કાર્યો ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૨૨ થી ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ દ્વારા બજાવવામાં આવતા હતા. તે કાર્યો ૧૯૪૦ માં ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય દ્વારા સંભાળી લેવામાં આવ્યા હતા.

ખુદ ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સપ્લાય ૭ મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૬ થી ડિપાર્ટમેન્ટ

ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝમાં વિલીન થઈ ગયું હતું. ૨ જી સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭ ના એક જાહેરનામા દ્વારા, ભારત એક સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે ઉભરી આવવાના પરિણામે, ૨૯ મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૭ થી ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝનું નવું નામકરણ મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રી એન્ડ સપ્લાય તરીકે કરવામાં આવ્યું હતું. આમ, મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રી એન્ડ સપ્લાય એ ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટનું સીધું વંશજ છે, અલબત્ત, કામ અને કાર્યોના વધેલા પ્રમાણ સાથે, પરંતુ સ્ટોર્સની ખરીદીની મૂળ પ્રવૃત્તિ જથ્થા અને સ્વરૂપમાં સમાન રહી છે. અગાઉ નોંધવામાં આવ્યું છે કે ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અન્ય કાર્યો ઉપરાંત, ભારત સરકારના તમામ કેન્દ્રીય વિભાગો અને સ્થાનિક સરકારો, રેલવે કંપનીઓ, કોર્પોરેશનો, પોર્ટ ટ્રસ્ટો, મ્યુનિસિપાલિટીઓ અને અન્ય અર્ધ–જાહેર સંસ્થાઓ તેમજ જો તેઓ આ વિભાગની સેવાઓનો લાભ લે તો દેશી રાજ્યો વતી પણ વિવિધ પ્રકારની ચીજવસ્તુઓ અને માલસામાનના સ્ટોર્સ ખરીદવાના કાર્ય સાથે સંકળાયેલું હતું. આમ, પ્રારંભિક ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ છેલ્લા આશરે ૨૫ વર્ષ દરમિયાન કદ અને વ્યાપમાં વિસ્તર્યું છે. એ જ નાનો છોડ એક ઘટાદાર વૃક્ષ બની ગયો છે, પરંતુ વિવિધ પ્રકારના માલસામાન અને ચીજવસ્તુઓ માટે ભારત સરકાર અને અન્ય સરકારોની એકમાત્ર ખરીદી એજન્સી તરીકેનું તેનું કાર્ય ચાલુ રહ્યું છે. નામકરણમાં ક્રમશઃ ફેરફારો થયા છે, પરંતુ ઉપરોક્ત મુજબ કેન્દ્ર સરકાર અને અન્ય સરકારો તથા જાહેર સંસ્થાઓ વતી ખરીદી એજન્સી તરીકેનું કાર્ય સમાન રહ્યું છે. વધુમાં, હેસિયનની ખરીદી, જે પ્રશ્નગત માંગણીનો વિષય છે, તે એક અલગ નામ હેઠળ હોવા છતાં, એ જ સંસ્થામાં ચાલુ રહી છે.

એ બાબત સુસ્થાપિત છે કે કોઈપણ કાયદાની જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો તે સમયે પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં કરવું પડે છે. વર્ષ ૧૯૪૧ માં ભારત સરકારનું સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટ અસ્તિત્વમાં હતું જેમાં ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટનો સમાવેશ થઈ ચૂક્યો હતો. ઉપર ઉલ્લેખિત સોગંદનામા મુજબ, સોગંદનામાના ફકરા ૭ માં (પૂરક પેપર બુકના પાના ૧૮ પર) દર્શાવ્યા મુજબની નાની રકમની ખરીદીઓ, એટલે કે પ્રત્યેક કેસમાં રૂ. ૧૦૦ થી વધુ ન હોય તેવી ખરીદીઓ અને ખાદ્યપદાર્થો, ઘાસચારો, ઘાતક સ્ટોર્સ વગેરે જેવી કેટલીક નિર્દિષ્ટ ચીજવસ્તુઓ સિવાય, ભારત સરકાર અને અન્ય સરકારો, સ્થાનિક સંસ્થાઓ વગેરે દ્વારા જરૂરી માલસામાન અને ચીજવસ્તુઓની ખરીદીની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી હતી. એ જ કારણ છે કે ભારત સરકારને આપવામાં આવેલી મુક્તિના શબ્દો કલમ ૫(૨)(એ)(૩) માં જે મુજબ છે તે મુજબ ઘડવામાં આવ્યા હતા. ઉપર જણાવ્યા મુજબ, સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટ ૬ ઠ્ઠી જાન્યુઆરી ૧૯૪૬ સુધી એક અલગ વિભાગ તરીકે અસ્તિત્વમાં હતું. ૭ મી જાન્યુઆરીથી ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ એન્ડ સપ્લાઇઝ અસ્તિત્વમાં આવ્યું જેને પાછળથી મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રી એન્ડ સપ્લાય તરીકે પુનઃનામકરણ કરવામાં આવ્યું હતું. અપીલ હેઠળનો ચુકાદો મુખ્યત્વે એ વિચારણા પર આધારિત છે કે પ્રશ્નગત મુક્તિ કલમ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં આ નવા રચાયેલા વિભાગનો ઉલ્લેખ કરતી નથી જે હવે મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રી એન્ડ સપ્લાયના નામે ઓળખાય છે. પરંતુ આ વિભાગ જ્યાં સુધી ઉદ્યોગ સાથે સંકળાયેલો છે ત્યાં સુધી તે ભારત સરકારની મુખ્ય ખરીદી પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંબંધ

ધરાવતો નથી. કરમુક્તિ ભારત સરકારની ખરીદી પ્રવૃત્તિના સંબંધમાં આપવામાં આવી હતી અને તે કાર્ય સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટને સોંપાયેલું રહ્યું છે જે હવે સરકારના નવા રચાયેલા વિભાગની એક પાંખ બની ગયું છે. તેથી પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે શું તેવા સંજોગોમાં ભારત સરકાર મુક્તિના લાભનો દાવો કરી શકે. હાઇકોર્ટે તે પ્રશ્નનો નકારાત્મક જવાબ આપતી વખતે માત્ર નામાવલિને જ ધ્યાનમાં લીધી છે. તેણે નામના ફેરફાર પર ભાર મૂક્યો છે અને બાબતના વાસ્તવિક તત્વની ઉપેક્ષા કરી છે.

આખરે, સરકારનો કોઈ વિભાગ એટલે શું? તે ભલે બીજું ગમે તે હોય, માત્ર એક નામ નથી. તે કુદરતી કે કૃત્રિમ કોઈ વ્યક્તિ નથી. સરકારનો એક વિભાગ એ એક વિશિષ્ટ કાર્ય છે. સરકાર પાસે અસંખ્ય કાર્યો હોય છે અને તેના પ્રત્યેક કાર્ય અથવા કાર્યોના સમૂહનો હવાલો એક ચોક્કસ વિભાગને સોંપવામાં આવે છે, જે એક જૂથમાં સંગઠિત અસંખ્ય ક્લાર્કોથી બનેલો હોઈ શકે છે, જેમના કામનું નિરીક્ષણ ટોચ પર વિભાગના વડા સાથેના અધિકારીઓના વંશવેલા દ્વારા કરવામાં આવે છે. તેથી કોઈ વિભાગ સરકારના અનેક કાર્યોમાંથી એક કાર્યનો બનેલો હોઈ શકે છે, અથવા તે એક જ વિભાગીય વડાના હવાલા હેઠળ મૂકવામાં આવેલા અનેક કાર્યોથી બનેલો હોઈ શકે છે. ઈન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ, જે ભારત સરકારના સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટમાં સમાવિષ્ટ થઈ ગયું હતું અને પાછળથી મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રી એન્ડ સપ્લાયના મોટા વિભાગમાં વિલીન થઈ ગયું હતું, તે ૧૯૩૯ સુધી રહ્યું હતું તેમ તેનું અલગ અસ્તિત્વ ચાલુ રાખી શક્યું હોત અથવા ૩ જી ઓગસ્ટ ૧૯૪૦, કે ૭ મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૬, કે ૨૯ મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૭

પછી બન્યું તેમ કોઈ મોટા વિભાગનો ભાગ બની શક્યું હોત; અને તેનાથી વિપરીત, તેની પ્રવૃત્તિઓને ખરીદવાની ચીજવસ્તુઓના સ્વરૂપ અનુસાર વર્ગીકૃત કરાયેલા વિવિધ વડાઓ હેઠળ અસંખ્ય પેટા–વિભાગોમાં વિભાજિત પણ કરી શકાઈ હોત. પરંતુ, મારા મતે, જ્યાં સુધી કાર્ય, એટલે કે ભારત સરકાર અને અન્ય સરકારો દ્વારા જરૂરી ચીજવસ્તુઓ અને માલસામાન ખરીદવાનું કાર્ય સમાન રહ્યું હોય, ત્યાં સુધી કોઈપણ દિશામાં નામાવલિમાં થયેલા ફેરફારથી કોઈ ફરક પડવો જોઈએ નહીં. આ બાબત વાસ્તવિક તત્વની છે, બાહ્ય સ્વરૂપની નહીં.

સંબંધિત વિભાગને કુદરતી વ્યક્તિ સમકક્ષ ગણી શકાય નહી . તેમજ તેને કાનૂની વ્યક્તિના સ્તર સુધી વધારી શકાય નહીં. કાયદાશાસ્ત્રના એવા કોઈ સિદ્ધાંતથી હું વાકેફ નથી જે સરકારના કોઈ વિભાગને કાનૂની વ્યક્તિના દરજ્જા પર મૂકવાનું વાજબી ઠેરવી શકે. આ બે સ્થિતિઓ વચ્ચે કોઈ ત્રીજો વિકલ્પ નથી. જોકે હાઇકોર્ટે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં આવું કહ્યું નથી, તેમ છતાં તેણે આ વિભાગને કાનૂની વ્યક્તિ તરીકે અથવા કાનૂની વ્યક્તિ અને કુદરતી વ્યક્તિ વચ્ચેની કોઈ બાબત તરીકે ગણ્યો છે. મારા મતે, તે યોગ્ય તર્ક નથી. તેમજ સરકારના કોઈ વિભાગને કાનૂની વ્યક્તિ અથવા કુદરતી વ્યક્તિ તરીકે ગણવાનો કોઈ કાનૂની આધાર પણ નથી. મારા મતે, કલમ ૫(૨)(એ)(૩) ની શરતો દર્શાવે છે કે તે અમુક નામ દ્વારા વર્ણવવામાં આવેલા ભારત સરકારના એક વિશિષ્ટ કાર્યને આપવામાં આવેલી મુક્તિ હતી. અને મહાન કવિ શેક્સપિયર સાથે કોઈને એવું ઉદ્ગારવાનું મન થઈ શકે કે "નામમાં શું રાખ્યું છે!" ઉપર દર્શાવેલ વિભાગનો ઇતિહાસ દર્શાવે છે તેમ, તે ભારત સરકારની મુખ્ય ખરીદી પ્રવૃત્તિનું માત્ર એક

વર્ણન છે.

જ્યારે વર્તમાન કેસની જેમ કાયદાની ભાષા માત્ર વર્ણનાત્મક સ્વરૂપની હોય અને નિર્ણાયક સ્વરૂપની ન હોય, ત્યારે ધારાસભાના વાસ્તવિક ઈરાદાને અમલમાં મૂકવા માટે કેટલીકવાર કાયદાની ભાષાનું સંશોધિત સ્વરૂપમાં અર્થઘટન કરવું પડે છે. આનું એક ઉદાહરણ મિલર વિરુદ્ધ સાલોમન્સ (૧) ના કેસ દ્વારા પૂરું પાડવામાં આવ્યું છે. તે કેસમાં એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો કે હાઉસ ઓફ કોમન્સના સભ્ય તરીકે સંસદમાં ચૂંટાયેલી યહૂદી માન્યતા ધરાવતી વ્યક્તિ નિયત સોગંદ લીધા વિના બેસવા માટે હકદાર હતી કે કેમ. ૬ જ્યોર્જ ૩, પ્રકરણ ૫૩ દ્વારા આપવામાં આવેલા સોગંદના ફોર્મમાં માત્ર "કિંગ જ્યોર્જ" ના નામનો જ ઉલ્લેખ હતો. તે સભ્ય વતી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આ સોગંદ તે નામ ધરાવતા શાસકના નામ પૂરતા જ મર્યાદિત હતા. પરંતુ કોર્ટ દ્વારા એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે તે માત્ર એક વર્ણન હતું અને કાયદાનો ઈરાદો કિંગ જ્યોર્જ ત્રીજા પછી આવેલા તમામ શાસકોનો સમાવેશ કરવાનો હતો. કોર્ટના અવલોકનોનો સંબંધિત ભાગ નીચે મુજબ છે:–

> "અધિનિયમના અર્થઘટન પર ઉપસ્થિત થતો બીજો પ્રશ્ન એ છે કે, ૬ જ્યોર્જ ૩, પ્રકરણ ૫૩ દ્વારા આપવામાં આવેલા સોગંદના ફોર્મમાં માત્ર કિંગ જ્યોર્જના નામનો જ ઉલ્લેખ હોવાથી, શું તે શાસકના શાસનકાળની સાથે તેને લેવડાવવાની જવાબદારી સમાપ્ત થઈ ગઈ હતી, કારણ કે તે તેમના સિવાય અન્ય કોઈને લાગુ પડતી ન હતી. હું માનું છું કે આ દલીલ

ટકી શકે નહીં. તે સ્પષ્ટ છે કે ધારાસભાનો ઈરાદો ત્યાર પછી હંમેશા સોગંદ લેવડાવવાનો હતો, કારણ કે આ કાયદો સામાન્ય છે – કે તે સમય મર્યાદા વિના લેવામાં આવશે – અને સોગંદ માત્ર વર્તમાન શાસક પૂરતા સીમિત નથી, પરંતુ 'ઉત્તરાધિકારીઓ' નો પણ ઉલ્લેખ કરે છે; અને જ્યોર્જ નામ ન ધરાવતા શાસકના શાસનકાળ દરમિયાન તે જ શબ્દોમાં સોગંદ લઈ શકાતા ન હોવાથી, એ બાબત ફલિત થાય છે કે જ્યોર્જ નામનો ઉપયોગ માત્ર વર્તમાન શાસકને દર્શાવવા માટે કરવામાં આવ્યો છે; અને કાયદાના સ્પષ્ટ અર્થને અમલમાં મૂકવા માટે, આ કેસમાં વાસ્તવમાં જે રીતે લેવડાવવામાં આવ્યા હતા તે રીતે શાસકના નામે સમયાંતરે સોગંદમાં ફેરફાર કરવો આવશ્યક છે. આ એક એવું ઉદાહરણ છે જેમાં નિરર્થકતા અને તેના સ્પષ્ટ ઈરાદાઓ સાથેની વિસંગતતા ટાળવા માટે ધારાસભાની ભાષામાં સુધારો કરવો જ જોઈએ".

હાઇકોર્ટે કમિશનર્સ ઓફ ઇનલેન્ડ રેવન્યુ વિરુદ્ધ ફોરેસ્ટ (૧) ના કેસમાં લોર્ડ હેલ્સબરીના એવા અવલોકનનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો કે કરવેરામાંથી મળતી મુક્તિઓનું ચુસ્ત અર્થઘટન થવું જોઈએ કારણ કે અન્યથા કરવેરાનો બોજ સમાજના અન્ય સભ્યો પર પડશે. મારા મતે, તે અવલોકનોને વર્તમાન વિવાદના તથ્યો અને સંજોગો સાથે કોઈ સંબંધ નથી, કારણ કે આપણે જાણીએ છીએ કે જથ્થાના સંદર્ભ વિના અમુક માલસામાન અને ચીજવસ્તુઓની ખરીદી સાથે સંકળાયેલા વિભાગમાં ભારત સરકારને આ મુક્તિ આપવામાં આવી હતી. અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબ, ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ સરકારના તમામ કેન્દ્રીય વિભાગો

અને સ્થાનિક સરકારો વતી જાહેર સેવાઓ માટે સ્ટોર્સની ખરીદી સાથે સંકળાયેલું હતું, અને તે સમયે રચાયેલી બંગાળ સરકાર ભારતના એવા પ્રાંતો પૈકીનું એક હતું જે પોતાના બજેટની ખાધ પૂરી કરવા માટે સબસિડી અને ગ્રાન્ટ મેળવતા હતા. હકીકતમાં, બંગાળ સરકાર વતી જણાવ્યા મુજબ, સરકારની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાની બાબતમાં બંગાળ બહારના અન્ય લોકો સાથે સાનુકૂળ શરતો પર સ્પર્ધા કરવા માટે બંગાળ પ્રાંતના વેપારી વર્ગને સક્ષમ બનાવવાના હેતુથી આ છૂટછાટ આપવામાં આવી હતી. તેથી મુક્તિનું ઉદાર અર્થઘટન કરવાથી અન્ય નાગરિકો પર વધુ બોજ પડશે તેવો કોઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો નથી. બીજી બાજુ, બંગાળ પ્રાંતમાં પહેલાં થતું હતું તેમ જેટલું વધુ વેચાણ થાય, તેટલો વધુ લાભ તે પ્રાંતમાં વેપાર કરતા વેપારી સમુદાયને થતો હતો. તેથી વકીલ મંડળ સમક્ષ એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું કે જોકે વર્તમાન કેસમાં રૂ. ૧૦,૦૦૦ કરતાં ઓછી રકમના કરવેરા સંકળાયેલા હતા, છતાં આ કેસમાં નિર્ણય માટે ઉપસ્થિત થતો પ્રશ્ન ઘણી મોટી રકમોને અસર કરતો હતો કારણ કે પ્રાંતની અંદર આવા વેચાણો ઘણા કરોડો રૂપિયાના થતા હતા. મારા મતે, વેચાણના આ વ્યવહારોનો લાભ બંગાળ પ્રાંતના વેપારી સમુદાયને મળ્યો હોવાથી, ૧૯૪૯ ની શરૂઆતમાં તે લાભ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પાછો ખેંચી લેવામાં ન આવ્યો ત્યાં સુધી બંગાળ સરકારે સંપૂર્ણ ન્યાયીપણા સાથે ભારત સરકારની ખરીદી એજન્સીને મુક્તિનો લાભ મળવા દેવો જોઈતો હતો.

આ બાબતને અન્ય દ્રષ્ટિકોણથી પણ જોઈ શકાય છે. આપણે અહીં હેસિયનના વેચાણ સાથે સંબંધ ધરાવીએ છીએ. ભારત સરકાર વતી દાખલ

કરવામાં આવેલા સોગંદનામામાં નિર્દેશ કર્યા મુજબ, હેસિયનની ખરીદી હંમેશા સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટની જવાબદારી રહી છે, જેનો હવે મિનિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડસ્ટ્રી એન્ડ સપ્લાયમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. વેચાણવેરો એ માલસામાનના વેચાણ પરનો કર છે અને જો આ વેચાણ ભારત સરકારની ખરીદી એજન્સી મારફતે કરવામાં આવ્યું હોય તો હેસિયન પરનો કર મુક્તિ આપતા કાયદાના હેતુ હેઠળ આવે છે. લાભાર્થી નિશ્ચિતપણે કોઈ વિભાગ જેવી અનિશ્ચિત સંસ્થા ન હતી પરંતુ ભારત સરકાર હતી, કારણ કે અધિનિયમના હેતુઓ માટે એક એકમ તરીકે માત્ર ભારત સરકાર જ હોઈ શકે છે.

આ સંદર્ભમાં "અને કોઈપણ રેલવે અથવા જળ પરિવહન વહીવટતંત્ર" એવા શબ્દો દ્વારા આવરી લેવાયેલી મુક્તિની છેલ્લી કલમ તરફ અમારું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે જો ભારત સરકાર પોતે જ લાભાર્થી બનવાની હોય, તો હમણાં ટાંકેલા શબ્દોની કોઈ જરૂર ન હતી. પરંતુ આ દલીલ એ તથ્યની ઉપેક્ષા કરે છે કે રેલવે અથવા જળ પરિવહન વહીવટતંત્ર અનિવાર્યપણે સરકારનો વિભાગ જ હોય તે જરૂરી નથી કારણ કે એવી રેલવે વ્યવસ્થાઓ અથવા જળ પરિવહન વ્યવસ્થાઓ હતી, અને હજુ પણ છે, જે ભારત સરકાર સિવાયની અન્ય કોર્પોરેટ સંસ્થાઓ દ્વારા માલિકી ધરાવતી અને વહીવટ કરાતી હોય. તે જાહેર અથવા અર્ધ–જાહેર સંસ્થાઓને થયેલા વેચાણો પણ મુક્તિની શરતો હેઠળ આવતા હતા. તેથી તે શબ્દો મર્યાદા બાંધતા શબ્દો નથી પરંતુ એવા શબ્દો છે જે ભારત સરકારની માલિકી હેઠળ ન હોય અને તેના દ્વારા સંચાલિત ન હોય તેવા રેલવે અને જળ પરિવહન વહીવટીતંત્રોને પણ આ

મુક્તિ ઉપલબ્ધ બની શકે તે હદ સુધી મુક્તિના વ્યાપને વિસ્તૃત કરે છે.

ભારત સરકાર દ્વારા કરવામાં આવતી તમામ ખરીદીઓના સંબંધમાં મુક્તિ આપવામાં આવી હતી તેવું જણાવતા ધારાસભાને રોકનાર કંઈ ન હતું તેવી દલીલના જવાબમાં રજૂ કરી શકાય તેવું અન્ય એક કારણ એ છે કે ઈન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અને તેના અનુગામી વૈકલ્પિક વિભાગોએ માત્ર ભારત સરકાર માટે જ નહીં પરંતુ સ્થાનિક સરકારો અને અન્ય જાહેર સંસ્થાઓ માટે પણ ખરીદી કરવાની રહેતી હતી. તેથી કલમ ૫(૨)(એ)(૩) માં જે શબ્દોમાં મુક્તિ દર્શાવવામાં આવી છે તે માત્ર ભારત સરકારની તરફેણમાં મુક્તિ ન હતી પરંતુ અન્ય સરકારો અને જાહેર સંસ્થાઓની તરફેણમાં પણ હતી જે તે વિભાગ મારફતે ખરીદીની સુવિધાનો લાભ લઈ શકતી હતી.

વાસ્તવમાં આ મુક્તિ ઈન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અને પાછળથી સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટ મારફતે બજાવવામાં આવતા સ્ટોર્સ અને ચીજવસ્તુઓની ખરીદીના કાર્યમાં ભારત સરકાર માટે હતી તેવા અપીલકર્તાના કેસનો સામનો કરવા માટે અન્ય એક દલીલ કરવામાં આવી હતી. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે જો ધારાસભાનો ઈરાદો ભારત સરકારને મુક્તિ આપવાનો હોત, તો સૌથી સરળ બાબત એ કહેવાની હોત કે ભારત સરકારને કરવામાં આવતા વેચાણ કરમાંથી મુક્ત છે. પરંતુ ભારત સરકારને કરવામાં આવતા તમામ વેચાણો આ મુક્તિની શરતોમાં આવે છે તેવી અપીલકર્તાની દલીલ રહી નથી. માત્ર ભારત સરકારના ખરીદી વિભાગ મારફતે વ્યવહાર થયેલા વેચાણો જ આ રીતે મુક્ત હતા. ઉપર

ઉલ્લેખિત સોગંદનામાના ફકરા ૭ માં સરકાર વતી જણાવવામાં આવ્યું છે કે વિવિધ વિભાગો નાની રકમની, એટલે કે રૂ. ૧૦૦ થી વધુ ન હોય તેવી, સ્થાનિક ખરીદી કરવા અને ભારત સરકારના ઉપરોક્ત વિભાગોની ખરીદી પ્રવૃત્તિમાં ન આવતા હોય તેવા ખાદ્યપદાર્થો જેવી કેટલીક નિર્દિષ્ટ ચીજવસ્તુઓની ખરીદી કરવા માટે હકદાર હતા. તેથી, મારા મતે, આ દલીલમાં પણ કોઈ વજૂદ નથી.

દલીલ દરમિયાન એવું પણ સૂચન કરવામાં આવ્યું હતું કે જો કરમુક્તિને માત્ર સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અને પાછળથી સપ્લાય ડિપાર્ટમેન્ટના અધિકારક્ષેત્રમાં આવતી ચીજવસ્તુઓ અને માલસામાન સાથે જ સંબંધિત ગણવામાં આવે, તો આવા અર્થઘટનમાં કલમમાં વિશેષણ શબ્દો ઉમેરવાનો સમાવેશ થશે જે સામાન્ય રીતે અદાલતોના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતું નથી. પરંતુ, મારા મતે, આ દલીલ પણ એ ખામીથી પીડાય છે કે તે ઉપર ટાંકેલી મુક્તિ કલમમાં ઉલ્લેખિત વિભાગોને કાનૂની વ્યક્તિ સમકક્ષ ગણે છે,– જે દલીલની અગાઉ ચર્ચા કરવામાં આવી ચૂકી છે. મારા મતે, એ નિષ્કર્ષથી બચી શકાય તેમ નથી કે તે માત્ર વર્ણનાત્મક શબ્દો છે અને ચોક્કસ વ્યાખ્યાયિત અર્થ ધરાવતા શબ્દો નથી, કારણ કે આ અધિનિયમ કે તેના હેઠળ ઘડવામાં આવેલા નિયમો તે વિભાગોને વ્યાખ્યાયિત કરતા નથી. જો માત્ર નામકરણ જ મહત્ત્વનું હોત, તો એ નિષ્કર્ષ અનિવાર્ય બનત કે ઇન્ડિયન સ્ટોર્સ ડિપાર્ટમેન્ટ અથવા તેના પછીના વૈકલ્પિક વિભાગો દ્વારા ગમે તેટલા પ્રમાણ અને મૂલ્યની જે કંઈ ચીજવસ્તુઓ અને માલસામાન ખરીદવામાં આવ્યાં હોત, તે તમામ પ્રશ્નગત મુક્તિ કલમના દાયરામાં આવી જાત. પરંતુ,

મારા મતે, અધિનિયમના ઘડવૈયાઓનો આવો કોઈ ઇરાદો ન હતો. તેઓ જાણતા હતા કે તે વિભાગો મારફતે સરકારની પ્રવૃત્તિઓ શું હતી અને અગાઉ દર્શાવ્યા મુજબ, સરકારના તે ચોક્કસ કાર્યોના સંબંધમાં જ આ મુક્તિ આપવામાં આવી હતી.

ઉપરોક્ત કારણોસર હું આ અપીલો મંજૂર કરું છું, લેટર્સ પેટન્ટ બેંચના હુકમો રદબાતલ કરું છું અને સમગ્ર કાર્યવાહીના ખર્ચ સહિત કલકત્તા હાઇકોર્ટના સિંગલ જજ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા હુકમો પુનઃસ્થાપિત કરું છું.

કોર્ટ દ્વારા.

બહુમતીના ચુકાદા અનુસાર અપીલો ખર્ચ સહિત રદ કરવામાં આવે છે.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========